

tokat
ilmiyat
dergisi

Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat
9/2 (Aralık | December 2021)

ISSN 2717-6134 | e-ISSN 2717-610X

Mehmet Akif Ersoy: Tanrı, İnsan ve Eylem

Yazar Ali Yıldırım (İstanbul: KDY Yayınları, 2020)

Mehmet Akif Ersoy: God, Human and Action

Written by Ali Yıldırım (İstanbul: KDY Yayınları, 2020)

Değerlendiren | Reviewed by

Asım KAYA

Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Res. Asst., Tokat Gaziosmanpaşa University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Department of Philosophy and Religious
Dalı Studies
Tokat | Türkiye Tokat | Turkey
asim.kaya@gop.edu.tr orcid.org/0000-0002-8314-5795

Atıf | Cite as:

Kaya, Asım. "Mehmet Akif Ersoy: Tanrı, İnsan ve Eylem, Yazar Ali Yıldırım (İstanbul: KDY Yayınları, 2020) [Mehmet Akif Ersoy: God, Human and Action, Written by Ali Yıldırım (İstanbul: KDY Yayınları, 2020)]". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 9/2 (Aralık | December 2021), 729-735.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Mehmet Akif Ersoy: God, Human and Action
Written by Ali Yıldırım (İstanbul: KDY Yayınları, 2020)

Abstract: Author Ali Yıldırım who considers him as a thinker rather than as a poet, addresses Turkish poet Mehmet Akif Ersoy's opinions about the relationship between God and universe and the relationship between the God and human in his work titled Mehmet Akif Ersoy God, Human and Action. In the context of the process philosophy, Akif's views have also been evaluated through the analysis method being compared to Whitehead's and İkbâl's views and the attributes of God which is one of the main problems of the philosophy of religion have been addressed with a poet-thinker's perspective in the book.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, God, Human, Universe, Action, Process Philosophy.

Mehmet Akif Ersoy: Tanrı, İnsan ve Eylem
Yazar Ali Yıldırım (İstanbul: KDY Yayınları, 2020)

Öz: Mehmet Akif Ersoy'u şair kimliğinden ziyade düşünür kimliğiyle ele alan Yazar Ali yıldırım Mehmet Akif Ersoy Tanrı, İnsan ve Eylem isimli eserinde Akif'in Tanrı-alem ve Tanrı-insan ilişkisine yönelik görüşlerini ele almaktadır. Aynı zamanda kitapta süreç felsefesi bağlamında Akif'in görüşleri Whitehead ve İkbâl'in görüşleri ile karşılaştırılarak analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve din felsefesinin temel sorunlarından olan Tanrının Sıfatları konusu bir şair-düşünür bakış açısıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Tanrı, İnsan, Evren, Eylem, Süreç Felsefesi.

Toplum nazarında daha çok edebi yönü ile ön plana çıkan Akif'in; Tanrı, insan ve eylem gibi felsefi ve düşünsel birikimini gözler önüne seren meseleleri irdelediği bu eserinde yazar Ali Yıldırım, zihin dünyasını ve felsefi birikimini güçlü kılan özelliklerin gerisinde spekülâtif, kurgusal ya da hayali bir arka plan olmadığına vurgu yaparak bir iman ve aksiyon adamı olan Akif'in felsefi ve düşünsel birikimini çeşitli alt başlıklar muvacehesinde ortaya koymaya çalışmaktadır. Fakat yazar kendi ifadesiyle “*kitabın sınırlarını belirlemek adına Mehmet Akif'in, felsefi sistemler açısından bakıldığında, tam anlamıyla sistemli olmamakla birlikte Tanrı, insan, kâinat ve bunlar arasındaki ilişkiler ile ilgili bazı düşüncelere sahip olduğunu ancak onu burada bir filozof olarak değil bir düşünür olarak*” (s.8) değerlendirdiğini belirterek “filozof” bir Akif portresinden ziyade ağırlıklı olarak “düşünür” bir Akif portresi çizmektedir.

Kitap ön söz, giriş ve altında farklı alt başlıkları barındıran “Tanrı ve Eylem” ile “Tanrı ve İnsan” üst başlığından mürekkep iki ana bölümden oluş-

maktadır. Giriş bölümünde kitabın ana hatlarına ilişkin genel bir çerçeve çizerek ilk olarak din felsefesinin temel meselelerinden biri olan Tanrı ve alem tasavvurunun Akif'in düşünce dünyasında nasıl yer edindiğine değinen yazar onun bu konuya ilişkin görüşlerinin büyük oranda Muhammed İkbâl'in görüşlerini andırdığını belirtir. Buna göre Akif'in eserlerinde daha çok dinamik bir uluhiyet anlayışının ele alındığı söylenebilir (s. 15). Akif'in dinamik uluhiyet anlayışının -ki aynı zamanda süreç felsefesinin de temel unsurlarından biridir- Whitehead, Bergson ve Molla Sadra gibi doğulu ve batılı filozoflarda da bulunduğunu belirten yazar özellikle alem ve Tanrı arasındaki ilişkiyi karşılıklı değişme ve gelişme şeklinde bir süreçle algılayan Whitehead'dan farklı olarak Akif'in, bu tür bir sürecin yaratılmış varlıklar için geçerli olmakla beraber, Tanrı için söz konusu olamayacağını belirtmek suretiyle onun dinamik uluhiyet tasavvurunun özgün noktasına vurgu yapmaktadır (s. 16).

Çalışmasının ikinci boyutunun Akif'in özgürlük hakkındaki görüşleri olduğunu belirten yazar, İslam düşüncesinde de bir yandan irade hürriyetini tamamen inkar edebilecek kadar katı, bir yandan insanı tamamen hür bir varlık olarak görebilecek kadar aşırı ve diğer taraftan da iki aşırı uç arasında orta yolu bulmaya yönelik fikir akımlarının bulunduğunu belirterek Akif'in özgürlük ve irade anlayışının büyük oranda içinde bulunduğu toplumun zorluklar ve problemler karşısında sergiledikleri umutsuzluk ve yitirilmiş, atıl kalmış irade gücünün belirlediğine işaret eder ki bu durum şiirlerinde de mevzubahis atalet ve umutsuzluk içeren irade gücünü alevlendirecek üslubu barındırmaktadır. (s.17) Bu doğrultuda onun irade ve özgürlük görüşü Ehl-i Sünnet anlayışın izlerini taşımakta ve insanın yükümlülük ve sorumluluğuna ziyadesiyle yer vermektedir. Son olarak giriş kısmında Akif'in şair kişiliğinden ziyade sanatçı kişiliğine de değinen eser ve yazarlardan bahseden yazar daha sonra Akif'in hayatına , eserlerine ve eserlerine -özellikle Safahat'a- hakim olan bakış açılarına da değinmek suretiyle giriş kısmını tamamlamaktadır.

Kitabın ilk bölümünü teşkil eden *Tanrı ve Eylem* üst başlıklı bölümde yazar, Akif'e göre Tanrının Sıfatları ve Tanrı, alem ve eylem konularını ele almaktadır. Tanrının Sıfatları alt başlığı altında Akif'in Tanrı tasavvurunda belirgin olan sıfatlara işaret eden yazar onun Allah'ı tanımlarken Kur'an'ın dilini kullandığını belirtir. (s. 36) Ona göre Akif Esma'ül-Hüsna olarak bildiğimiz isimleri kullanarak bu isimlerin en başında gördüğü Hak ismini özellikle vurgulamaktadır. Yine Akif'in Tanrı'yı tanımlama, tanıma ve ona dair bilgi edinme yolunda sarf edilen çabaların nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanacağını düşündüğünü belirten yazar, doğrudan ifade etmese de bu ifadeleriyle Akif'te selbi/olumsuzlama yoluyla Tanrı'nın bilinebileceği görüşünü savunan ve Orta Çağ İslam felsefesinde İbn Meymun gibi filozofla-

rın da benimsemiş oldukları olumsuzlayıcı metodun baskın geldiğini ima eder gibidir. Bu durumda insan Tanrı'yı ancak onun tecellileri ve fiillerinin etkisi ölçüsünde tanımaya ve tanımlamaya çalışabilir. (s.37) Yazar'a göre Akif'te karşılaştığımız sıfatlardan biride Allah'ın yaratma sıfatıdır. Yaratma konusu ile ilgili olarak, Akif'in Safahatta birbirinden farklı kavramlara yer verdiği müşahede edilmektedir ki şüphesiz o, bu kavramlara şiirsel anlatımı güçlendirme amacından daha anlamlı görevler yüklemiştir. Bu anlamların en belirgin olanı ise Allah'ın her daim yaratmaya devam etmesi, oluşun idamesi ve var oluşun her anı üzerinde etkin olarak yaratma kudretini sergilemesidir. Akif'in şiirlerinde ele aldığı Rab, Mevla, Mabud, Hak, İlah gibi isimlere de değinen yazar, netice itibariyle onun şiirlerinde Allah'ın isim ve sıfatlarından özellikle faaliyet ve hareketi çağrıştıran, hareket manasını içeren isim ve sıfatları tercih ettiğini saptamaktadır. (s.40)

Diğer yandan Akif'in şiirlerinde kullandığı tasavvufi öğelere de değinen yazar bu durumun onun Tanrı tasavvuruna da ışık tuttuğunu belirtir. Mesela Tanrı hakkındaki düşüncelerini ilk kez dile getirdiği Tevhîd Yâhud Feryâd'ın ilk ve son mısralarında yer alan *Ey nûr-i ulûhiyyetinin zilli avâlim!* (Ey bütün varlıklar, ilâhi nurunun gölgesi olan Allah'ım!) hitabıyla Akif, tasavvufi bir tabir olan Tanrı'nın gölgesi ifadesini kullanmak suretiyle Allah'ın zatı nasıl yüce sıralara sahipse, O'nun nurunun yansımaları olan varlıklarında Allah'ın zatındaki sıralara benzer sıralara büründüğünü ifade etmek istemektedir. (s. 41) Allah'ın gölgesi teriminin yanı sıra Akif'in muhtelif şiirlerinde kullandığı elest, şehadet alemi, şuhûd gibi terimlere değinen ve bunların arka planında yer alan mana dünyasını da irdeleyen yazar netice itibariyle Akif'in tasavvufu ete kemiğe bürünmüş şekliyle yaşayan bir şair olduğunu ifade etmektedir. (s. 45)

Birinci bölümün ikinci alt başlığı olan Tanrı, alem ve eylem başlığı altında ise yazar, Akif'in bu konudaki görüşlerine geçmeden önce fikirlerinin benzeri olarak nitelendirdiği süreç felsefesi hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun bulur. Anahtar kavramlarını değişim ve sürekliliğin oluşturduğu süreç felsefesi Batı'da daha çok Whitehead ile doğuda ise daha özgün formuyla Muhammed İkbal'in ismiyle anılır. Buna göre Tanrı'nın bir yönü sabit, ezeli, değişmez, diğer yönü ise akıp giden ve sürecin içinde olup değişen olmak üzere iki tür tabiatı vardır ki Tanrı'nın alemle olan ilişkisi onun bu iki veçhesinin birlikte anlaşılmasıyla kurulabilir.

Akif'in muhtelif şiirlerinde göze çarpan kavramlar süreç felsefesinin de temel kavramları olan değişim ve süreklilik gibi olgulardır. Ancak sürekli bir değişim dönüşüm içerisinde olan alemin yaratılışında Tanrı'nın aktifliği (faallığı), evren ve içindekileri hiçbir zaman başıboş olmaya terk etmemiş, onlara da bazı sorumluluklar yüklemiştir. (s.49). Bir diğer deyiş-

le evrende her daim aktif olan ve onu tedbir eden Allah bu tedbirin bir semeresi olan değişim dönüşüm ve süreklilikte alemin bizatihi kendisine de bir pay vermiş ve onu sorumlu kılmıştır ki burada Tanrı ve alem arasında karşılıklı bir irtibat müşahede edilebilmektedir. Bu karşılıklı ilişki Akif'in şu dizelerinde de görülebilmektedir:

*Mükevvenâtı ezelden halâs edip ebede
Sürükleyen; onu hayret-fezâ hüviyette
Tekallübât ile bir müntehaya doğru süren,
Hem istikameti dâim o müntehaya veren;
İrâde hep ezeli sa'yidir, bakılsa onun;
Kimin? O kudreti mahzın, o sırr-ı meknûnun!*

Alemdeki süreklilik ve devinimin Akif'in zihin dünyasına yansımaları hareket ve eylem ilkesi temelinde olmuştur. Öyle ki yazar Yıldırım'a göre mevzu bahis kavramlardan her biri, bir canlılığı, bir ilerlemeyi ifade etmektedir. (s. 53) Akif'te ki eylem ilkesinin bireye ve toplumsal hayata olan yansımaları ise çalışma ve gayret etme yani sa'y kavramı ile gerçekleşmektedir. Yani birey ve toplum alemdeki süreklilik ve eylem ilkesini kendi hayatlarına gayret ve çaba sarf etme eylemlerini yansıtmak suretiyle daha mikro düzeyde sergilemektedir ki bu da yazarın, kitabın ana temasından birini teşkil eden *Akif'in düşünsel ve felsefi zihin dünyasının toplumsal ve bireysel olandan kopuk olmaması* tespitine dair güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birinci bölümün sonlarına doğru süreç felsefesi bağlamında Akif'in düşünce sisteminin Whitehead ve İkbâl'in fikirleri ile benzerlik veya farklılık arz eden noktalarını ele alan yazar, Akif'in tanrı alem ilişkisine yönelik düşüncelerinin Whitehead'dan ayrılan en önemli tarafının aktif ve bil'fiil aleme müdahil olan tanrının bu aktiflik ve müdahale sürecinde zat ve sıfatlarında hiçbir değişiklik ya da eksikliğin meydana gelmeyeceği olduğunu vurgulayarak önemli bir ayırma dikkat çekmektedir. Buna göre teistik tanrı tasavvurunu tam olarak karşılayamayan Whitehead'ın süreç felsefesi bu noktada Akif'in Tanrı tasavvurundan ayrılmaktadır. Yazarın süreç felsefesi ve Akif'in fikirleri arasında kurduğu benzerlik daha çok süreçlilik, aktiflik ve değişkenlik gibi süreç felsefesinin temel kavramları üzerine kuruludur. Ancak kanaatimizce salt kavramsal çerçeve ve anahtar kavramların ortaklığı özellikle Whitehead ile özdeşleşen ve *etkileyen* tanrı tasavvuru yanında *etkilenen* tanrı tasavvuruyla da ön plana çıkan süreç felsefesinin Akif'in fikirleriyle paralel olarak incelenmek üzere özel olarak konu edinilmesi için yetersizdir. Zira mezkur kavramlar aynı zamanda bir bütün olarak birçok teistik felsefi sistemin de anahtar kelimelerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla burada Akif'in fikirlerinin genel olarak süreç felsefesi bağlamında ele alınmasına dair gerekçe kanaatimizce pek kuvvetli görünmemektedir.

Kitabın ikinci bölümünü teşkil eden *İnsan ve Eylem* başlığı altında Akif'in Yaratma ve irade, kader ve irade, insan ve eylem, azim ve tevekkül, hürriyet ve ahlak konularına dair bakış açısını ele yazar, mezkur konulara giriş ve hazırlık sadedinde insanın özgürlüğü ve sorumluluğuna ilişkin -ki ahlak, tevekkül ve hürriyet gibi konuların da temelini teşkil eder- Cebriyye, Mutezile, Eşariyye ve Maturidiyye mezheplerinin görüşlerine ve gerekçelerine kısaca değinmektedir. (s. 66-71).

Akif'in yaratma ve iradeye ilişkin görüşlerini Hartshone, Whitehead ve İkbal gibi düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırmalı olarak ele alan yazar, onun bu konudaki anlayışının Kur'an kaynaklı olduğunu vurgular. Buna göre Akif, Allah'ın yaratmasını, kudretini; insanın irade ve eylemini ve Allah ile insanın iradesi arasındaki bir ilişkinin neticesi olan kaderi de Kur'an'a dayanarak kendi eylem ilkesi ile açıklamaya çalışır ki bu da ona göre, Allah'ın bu sürecin kontrolünü en azından seçme özgürlüğüne sahip olduğumuz yerlerde tamamen eline almadığı; insanı, bir ölçüde kendi fiillerini belirleme kudretine sahip bir varlık olarak gördüğü anlamına gelmektedir. (s.72-73)

Akif'in kader ve irade görüşünü de irdeleyen yazara göre, onun kader anlayışına genel çerçeveden bakıldığında özellikle Maturidiyye'nin kader anlayışına benzemekle beraber eserlerindeki ifadelerinden yola çıkılacak olursa, kader konusunda kimi zaman cebri, kimi zaman kaderiyyeci, kimi zamanda kendine özgü bir üslupla anlattığı bir kader anlayışına sahip olduğunu anlamak mümkün olmaktadır.(s. 77) Mesela genel kader düşüncesine en aykırı fikirlerin yer aldığı şiir olan Tevhid Yahud Feryad'da tam bir cebri gibi hareket ederken kader karşısındaki asıl tavrını Hakkın Sesleri ve Fatih Kürsüsünde adlı manzumelerinde ortaya koyar ki onun insan ve iradesine dair genel tavrını yazarın ifadesiyle *oluş içinde bir kukla değildir* ifadesiyle tanımlayabiliriz. (s. 81)

İnsan ve eylem bağlamında da Akif'in insan tasavvurunu irdeleyen yazar Allah-insan-alem ilişkisinin onun yazımında ne şekilde yer aldığını ve bu ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyarken Akif'in insana ve insana Tanrı tarafından verilen özelliklere vurgu yapmasını ön plana çıkarmaktadır ki bunun en somut ifadesi *irade eden ve eyleyen insan* tanımını ortaya konulabilir. Zira insan karşılaştığı zorluklar ve problemler neticesinde başa gelen felaketlerden yılmış ve tek imdat yeri olan Allah'a yönelmiştir. Yazar'a göre Akif burada, olup bitenler karşısında insanın yüce yaratıcısına olan teslimiyetini, tabiri caizse, boyun eğişini anlatmaktadır ki onun esas vurgulamak istediği nokta, olup bitenleri irade sahibi bir varlık olan insanın yapıp etmeleriyle beraber Allah'ın takdirinin de bir neticesi olduğunu gözler önüne sermektir. (s. 87) Ancak bu

karamsarlık ve iradesizlik hali çok sürmez ve Akif insanın -tıpkı İkbâl'de olduğu gibi- eyleme basamağının son raddesine çıkabileceğini göstermek istercesine insanı müşkül durumdan kurtaracak olanın yine insanın kendi iradesi olduğunu açık bir şekilde vurgular. (s.88) Nitekim yazar Akif'in azim ve tevekkül görüşlerini de irdelerken bu iki kavramın kullanıldığı bağlamların irade kuvvetiyle olan sıkı ilişkisini göz önüne sermekte ve insanın azim ve tevekkülünün yine insanın iradesi ile anlaşılabilmesi ve sağlanacağını vurgulamaktadır. Öyle ki o iradesiyle azmedecek ancak iradesini kendisine bahşeden rabbine tevekkül etme noktasında alternatif olarak da görmeyecektir.

Akif'in hürriyet ve ahlaka ilişkin görüşlerini de nihai olarak ele alan yazar özellikle ikinci meşrutiyetin Akif'in hürriyet algısında önemli bir etkisinin bulunduğunu ve hürriyeti istibdadın karşısında konumlandırılan bir pozisyon benimsediğini belirtir. Ancak Akif, özgürlük ile birlikte oluşan hava ve serdedilen davranışlardan yavaş yavaş rahatsız olmaya başlar. Zira ona göre, hürriyeti ilan etmekle hür olunmaz, bunun halka doğru bir şekilde anlatılması gerekir. (s. 96) Nitekim şiirlerinde ortaya koyduğu yaklaşımdan hareketle yazar, Akif'e göre yüksek bir değer olan hürriyetin, akli ve ahlaki nizamla çatışmayacağını insanı aşağı seviyeye düşürmeyeceğini (s. 98) vurgulayarak gerçek hürriyetin ahlak ile olan sarsılmaz bağlantısını gözler önüne sermek ister gibidir. Aralarındaki irtibatın olsa gerek hürriyet meselesinden sonra ahlak meselesine geçiş yapan yazar, ahlak meselesinde en önemli noktanın, ahlaki değerler olduğunu belirtip değerlerin kaynağının değiştikçe insanın fiil ve davranışlarının da ona göre şekillenip değer kazanacağını ifade ederek Akif'e ilişkin en başta da ifade ettiği tezinin neticesini ileri sürer: onun düşüncelerinin temelinde daima Allah ve Kur'an vardır ki kendisinin ahlak tasavvurunun kaynağı da bunlardır. (s. 103)

Sonuç itibarıyla genelin algıladığı şair Akif portresinden ziyade, düşünür Akif portresiyle karşımıza çıkan yazar Allah-insan-alem arasındaki ilişkiyi, bu ilişkiler beyninde karşılıklı olarak tezahür eden yaratma, irade, kader, takdir, tevekkül, hürriyet eylem ve ahlak gibi kavramlar çerçevesinde ele alarak bu kavramları Akif'in şiirlerinden hareketle tahlil etmiş ve onun düşünce dünyasına olan yansımalarının izini sürmüştür. Düşünsel benzerlikten ziyade kavramsal ortaklıktan hareketle Akif'in düşüncelerinin süreç felsefesi özelinde ele alınmasına yönelik gerekçeleri çok kuvvetli bulsak da genel olarak tahlil ve tasvirin ön planda olduğu çalışmada düşünür bir Akif portresinin kuvvetli bir şekilde gözler önüne serilmesinin eserin özgün ve güçlü yönünü oluşturduğu kanaatindeyiz.